

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2012

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 11.

PFESESANI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Phenda na kushumiselwe kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE kha hedzi khethekanyo.
4. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
8. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.
9. Ni dzhiele nzhele zwiga zwa u vhalala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1****TSHIBVELEDZWA TSHA 1: PHUROSА**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekeho khao.

Ro vha ro kuvhangana mutumbani wa Vho-Mathakha ri gogo lihulu nga iri ya sumbe nga matsheloni. Vhafunzi vha tshi takuwa vho ri, 'Zwothe zwine tshanda tsha zwi kona, u zwi ite, nga maanda au u zwi ite; ngauri ngei vhudzulavhafu hune wa ya hone, a hu na ngelekanyo, a hu na ndivho, a hu na vhutali. Tshau ndi u lindela duvha la mvuwo line la kha di da.'

Ndi ngoho mutahabvu Vho-Mathakha vho vha vhe mushumi wa biko ane a divhea hothe. Vho vha vhe na mavhengele o vhalaho ane a vha na thundu nnzhi dzo fhambanaho. Kholomo dze vha vha vhe nadzo dzo vha dzi sa fheleli kha danga lihulu le vha fhata. Musi dzo valelwa u tshi wana dziwe dzo ima nga nda dzi tshi mona-mona sa dzine dza toda u tangana na dziwe. Vho vha vhe na vhana vha sumbe, vhatannga vhararu na vhasidzana vana. Kha havha vhana vhe vha vha vho funzea ndi vhasidzana vhavhili fhedzi. Muwe o vha e muongi a tshi shuma henefha Vhuongeloni ha Fholani muwe e mudedekadzi a tshi shuma tshikoloni tsha Diphe. Ngei duluni la Capitec vho vha vho vhulunga masheleni a si na vhukono. *Vha sa fhirwi nga mafhungo* vha ri vho vha vhe na dzimilioni dzo vhalaho dza dzirannda.

Ro kuvhangana muditshete ho vha hu na vhanna vho imaho nga zwigwada vha tshi khou ita tshihevheheve ngeno vhafunzi vha vhukati na thero. Vhawe vha tshi ri ndaka ya Vho-Mathakha ndi hone yo fhalala; vha vha ri hai, Vho-Mathakha vha na vhana; ndaka yavho i zwandani zwavhudi.

Vho-Mathakha nne ndi a vha divha nda vha fhedza. Ndi tshi humbula kutshilele kwavho mbilu yanga i a vhavha. Vho vha vha songo difhatela ndu yavhudi vha tshi ri vha shavha u loiwa. Suthu mbili dze vha vha vhe nadzo ndi dza khakhe, dzo no fana na dzila dze dza vha dzi tshi ambarwa nga vhanna vha no shuma poswoni. Nga dziholodeni khulwane vho vha vha tshi thavha kholomo yo nonaho vha la na muta wavho. Hone-ha vho vha vha tshi laya muta wavho uri mulatshawe u a dzumbama, a ri u vhonwa zwi si vhe mulandu. Maduva manzhi afha mutani ho vha hu tshi vha hu tshi khou sevhiwa nga muroho na mafhi a kholomo.

Hu sa athu u fhela nwedzi musu Vho-Mathakha vho switwa ho mbo di vuwa muvhango u si na vhukono. Mareda, nwana wavho wa tanzhe a tshi ri la da hafha li a kovhela. Ndaka yothe ya Vho-Mathakha ndi yawe vhunga e ene tanzhe. Vharathu vhawe vhavhili, Lutombola na Luthada vho ri izwo zwi nga itea nwaha une donngi dza mela mananga. Mbadzo yo ri u penya vha bva nga zwivhana, ha mbo di vha u valea milomo havho.

Vhana vha vhasidzana a vho ngo bva mulomo, tshavho ho vha u tanzwa ma^o vha vhona hu no ya phuna na tshinoni khathihi na u fhunzhela mulilo wonoyu une wa khou duga uri u dzime vha tshi khou shavha u shona vhukati ha shango line vha dzula khalo.

Musi khakhathi dzo dzika, Mare^a a thoma u renga dzigoloi dza vhunzhilinzhili, khulwane na thukhu. Thama dzawe dzo vha dzi sa fheli dzi tshi dzula dzo mu nambatela tshifhinga tshothe. Dzibiya dzo vha dzi tshi gabelwa u bva nga madautsha u swika vhusiku ha vhaloi. Dzinama hu dzinama dzi tshi khou gotshiwa. Vhasadzi vhe vhasadzi, vha tshi u swendelela vha dovha; vha nekeda na mivhili. Ha, vhone! Nndyo i na maanda.

Nga n^waha wa vhuraru mavhengele a Mare^a o vha a si tshe na tshitoko. Hu tshi tamba mbevha ntha ha dzikhaunthara na dziraga. Magwangwangwa a dzigoloi dzo waho o vha o dadza dzharata yothe, khuhu dzi tshi khou kudzela nga ngomu. Ngei duluni la Capitec, tshelede o vha o rafha yothe. Thama na he dza fhelela, a ri hu di. Vala la Mare^a na kuambarele kwawe u nga vhuya we kani a dzo ngo fhelela. Muneⁱwa, ula khaladzi awe wa muongi na Zwivhuya ula khaladzi awe wa mudedekadzi; ndi vhone vhane arali vha tangana nae, vha a mu vula nga R50 a ya vhanweni. Nne ndo tenda uri pfunzo ndi lupfumo lu sa liwi nga tsole na nga vhulali.

- 1.1 Bulani madzina mavhili a vhana vha Vho-Mathakha vho dibveledzaho. (2)
- 1.2 Ndi ngani vharathu vha Mare^a vha songo tsha isa phanda na u vhangana ndaka ya khotsi avho? (2)
- 1.3 Mushumo we vhafunzi vha vha vho u fara wo vha u wa mini? (2)
- 1.4 Vhekanyani zwithu zwiraru zwine zwa sumbedza uri Vho-Mathakha vho vha vho pfuma vhukuma? (2)
- 1.5 Ndi zwifhio zwine na guda mafhungoni aya e na vhala afho ntha? (2)
- 1.6 Ndivho ya muⁿwali kha u shumisa maipfi o n^walwaho nga maledereⁿsendama ndi ifhio? (3)
- 1.7 Nangani phindulo yone-yone kha mutevhe wo newaho afho fhasi.

Liambele lo talelwaho afho mafhungoni li amba zwi tevhelaho:

- A Tshifhinga tshine donngi dza do aluwa ngatsho.
- B N^waha une donngi dza do shanduka.
- C A zwi nga do vuwa zwo konadzea na luthihi.
- D A na B (1)

1.8 Fhindulani nga **ee** kana **hai** ni dovhe ni tikedze phindulo yaṅu.

Vho-Mathakha vho vha vha tshi tshila u ya nga zwe vha vha vha tshi laya muta wavho ngazwo. (2)

1.9 Fhungo la muiwali li thomaho nga maipfi aya: 'Vhasadzi vhe vhasadzi ...' li ni disela muhumbulo ufhio nga hae? Tikedzani. (2)

1.10 Arali inwi no diwana ni kha tshiimo tsha u nea ngeletshedzo malugana na u kovhiwa ha ndaka ya Vho-Mathakha no vha ni tshi do eletshedza nga ndila-de? (2)

TSHIBVELEDZWA TSHA 2: TSHIFANYISO

Talelani tshifanyiso tshi tevhelaho ni dovhe ni vhale na maffhungo o nkedzwaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

1.11 Bulani zwithu zwivhili zwi sumbedzaho uri avha vhatu vha khou amba hu vhusiku. (2)

1.12 Vhekenyani zwithu zwivhili zwine zwa sumbedza uri muthu o titedzwaho ha tsha tshila. (2)

1.13 Ndi zwifhio zwine na guda nga tshifanyiso itshi? (1)

1.14 Nangani phindulo i re yone-yone kha mutevhe wo newaho afho fhasi.

Lufu lwa munnawavhane lwo vhangwa nga:

- A Tshikhundamuya.
  - B Thanda ya mutambo wa bola.
  - C U rwiswa na luvhondo.
  - D A na C
- (1)

1.15 Izwi zwine na khou vhona kha tshibveledzwa tsha 2 zwi na vhushaka-de na mafhungo e na vhala kha tshibveledzwa tsha 1? Tikedzani. (2)

1.16 No vha ni tshi nga ita mini arali no diwana ni kha nyimele ine uyu mufumakadzi a khou diwana e khayoy? (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO

MBUDZISO 2: NWELEDZANI NGA MAIPFI ANU

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA 3 tshi re afha fhasi nga vhuronwane. Tshi amba nga ha mutsiko wa muhumbulo.

THANYELANI

Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani zwine muñwali a khou amba nga ha **zwine zwa nga itwa u fhelisa mutsiko wa muhumbulo** nga maipfi anu a sa fhiri 90.
2. Ni nga ñwala nga phara i pfallaho KANA nga mbuno.
3. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
4. Sumbedzani **tshivhalo tsha maipfi anu** mafheloni a manweledzo.

TSHIBVELEDZWA TSHA 3**MUTSIKO WA MUHUMBULO**

Kha v^hutshilo ha v^hathu ha d^uvha lⁱnwe na lⁱnwe ri t^angana na zwⁱth^u zwⁱnzhi zwⁱne zwa ri v^hangela mutsiko wa muhumbulo. Mutsiko wonoyo u tea u langiwa uri v^hutshilo havho v^hu v^he havh^udi.

Musi m^uth^u a na mutsiko wa muhumbulo a zwⁱ t^odi t^shelede uri a wane thuso. V^hunzhi ha v^hathu v^ha re na mutsiko wa muhumbulo v^ha fhedza masheleni nga u dⁱalafhisa. Madzuloni a u fhedza masheleni, kha v^ha vuwe v^ha t^ambe naho hu si na hune v^ha kh^ou ya hone.

Arali v^ha na mutsiko wa muhumbulo muvhili wavho u t^oda u awela. Kha v^ha edele tshifhinga tsho e^danaho lufherani lwavho v^ha songo funga mavhone nahone hu songo v^ha na phosho. Izwi zwⁱ ita uri muvhili na muhumbulo zwⁱ kone u awela zwⁱ sa thithisiwi nga tshithu. V^ha songo nwa philisi dza u e^dela kana halwa ngauri zwⁱ ita uri v^ha sa kone u awela zwavh^udi.

Zwiliwa zwⁱ na tshiteniwa tsha ndeme muvhilini wa m^uth^u. Kha v^ha l^e zwiliwa zwⁱ re na pfushi. Arali v^ha si na lutamo lwa zwiliwa, kha v^ha kombetshedze u l^a zwiliwa zwituku zwⁱ re na pfushi.

V^hathu v^hanzhi musi v^ha na mutsiko wa muhumbulo v^ha takalela u dzula ngomu nduni v^ha sa bveli nnda. Kha v^ha dⁱdowedze u ita ndowe-ndowe d^uvha lⁱnwe na lⁱnwe naho hu u tshimbila nga milenzhe u mona na tshitarata tsha hune v^ha dzula hone.

M^uth^u muⁱwe na muⁱwe u na v^hudipfi kha zwine zwa v^ha zwⁱ tshⁱ kh^ou bvelela v^hutshiloni hawe. V^ha tea u v^ha na dzhenala ine v^ha n^wala v^hudipfi havho kha zwine zwa kh^ou itea khavho.

Khonani v^hukuma ndi dzine dza kona u khuthadza na u eletshedza arali khonani i na thaidzo kana i khakhathini. Kha v^ha v^he na khonani v^hukuma dzine dza fha^a. Kha v^ha humbule nga vhumatshelo havho na zwe v^ha dⁱimisela u zwⁱ swikela.

U shuma v^ha tshⁱ kh^ou thusa v^hanwe v^hathu zwⁱ na ndeme kha m^uth^u ane a v^ha na mutsiko wa muhumbulo. Kha v^ha v^he mushumi o dⁱnetshedzaho kana v^ha thuse v^hanwe v^hathu. V^ha elelwe uri v^ha mura^o wa ndeme wa lushaka.

V^ha tevhedza ndila idzi dzothe v^ha nga thusalea v^hukuma kha v^hulwadze ha mutsiko wa muhumbulo.

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: PHENDA NA KUSHUMISELWE KWA LUAMBO

MBUDZISO 3

TSHIBVELEDZWA TSHA 4: KHUNGEDZELO

Talelani khungedzelo i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy:

MITSHELO YO VHIBVAHO

KHA VHA LE MITSHELO VHA VHE NA
MUTAKALO WAVHUḐI!

Mutengo wa bvani lithihi ndi R50,00

fhedzi! [vha renga mabvani maḥanu vha a wana na maḥabula a fumi, kha vhathu vhaḥanu vha u thoma]

Ndi nnyi ane a nga litsha mabvani avhuḐi ngaurali? Kha vha ṭavhanye vha le thumbu i tou rwe! Nambinambi nandi!

Ri wanala heneḥa makete wa FUSHAMUVHILI nahone vha nga kwama Mmberegeni kha nomboro ya luṭingo i tevhelaho: 072 423 9898.

- 3.1 Khepiḥeni ya iyi khungedzelo ndi ifhio? (1)
- 3.2 Topolani ipfi lo shumiselwaho u kunga zwi tshi elana na vhuḐi ha mitshelo. Tikedzani phindulo yaṇu. (2)

- 3.3 Mushumo wa ipfi **fhedzi** kha iyi khungedzelo ndi ufhio? (1)
- 3.4 Ndi ngafhi he mukungedzeli a shumisa thekiniki ya fonto sa ndila ya u fhuredzela? (2)
- 3.5 Hu na tshigwada tsha vhatu tshine tsha nga pfa tsho nyadziwa nga khungedzelo iyi. Ndi tshifhio nahone ndi ngani ni tshi ralo? (2)
- 3.6 Khungedzelo iyi nga u angaredza inwi ni i vhona hani?/I a ni nyanyula na? Tikedzani. (2)
- [10]

MBUDZISO 4

TSHIBVELEDZWA TSHA 5: KHATHUNI

Talelani tshibveledzwa tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

[Nga Mort Walker na Dik Browe]

- 4.1 Ndi ngani mme a Tshiembe vha tshi khou amba vho farelela lutaha? (1)
- 4.2 Ndi mini zwi sumbedzaho uri Tshiembe o diphina he a vha o ya hone nahone u amba o vhofoholowa? (1)
- 4.3 Kha khathuni iyi khotsi a Tshiembe vha sumba vho dibvisa kha mafhungo aya. Tikedzani fhungo ili. (1)
- 4.4 Mafhungoni ayo hu na liambe le shumiswaho, li topoleni ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfallaho. (2)

- 4.5 Ndi zwifhio zwe na guda kha iyi khathuni? (1)
- 4.6 Isani fhungo ili kha khanedza, **vhatu vho vha vho takala vhukuma.** (2)
- 4.7 Fhungo heli '**Na rine ro takala**' li nga vha na thalutshedzo mbili. Tikedzani phindulo yaṅu no ḍisendeka nga khathuni iyi. (2)
- [10]

MBUDZISO 5

TSHIBVELEDZWA TSHA 6: PHUROSА

Vhalani phurosa i tevhelaho uri ni ḍo kona u fhindula mbudziso dzo ḍisendekaho khayoy.

Tendani ane a dzhena tshikolo henefha sekondari ya Faranani u dzulela u kaidzwa nga mme awe Vho-Shonisani uri u tshimbila vhusiku nga goloi ya khotsi awe a si zwavhudi. Tendani u khou dina ngauri u vho ita mafhungo a u nwa mahalwa a tshi vhuya na vhasidzana vha phiranawe afho lufherani lwa nṅdu ya hawe. Tshine tsha dina ndi uri uyu muswuhana ha ṭaluli. A wana musidzana oima badani u mbo di mu imela a songo i miswa a mu ṅamedza.

Lavhutaṅu lo fhiraho Tendani o wana muṅwe musidzanyana o ima Gondonabada nga iri ya vhufumimbili vhusiku. Tendani o ima a vhidza ula musidzana, we a ḍa a dzhena ngomu modoroni! Vhathada vho mbo kumbana vha fhira vha tshi renga maiwe mahalwa. Modoroni wa Tendani ho vha hu tshi khou nukhelela *Nando's*.

Tendani o ḍo hwalana na Nthonifheni uyu ane a ṭwa o ima badani, vha livha hayani ha hawe henefha kha la Sedzazwau. **Tendani a ri kha Nthonifheni 'ndi ṭoda u ni sumbedza uri ndi a lisa.'** U swika ngei ṅduni ya hawe a khiṅulula vothi a fhirela lufherani lwawe. Nthonifheni o humbela u thoma u ya bungani he a swika a rwela luṅgo vhalala vhaswuhana vhane a shumisana navho uri vha ḍe na ṭiraka ya u hwala thundu, samusi tshifhefho tsho vhuya na mphwe dzatsho.

Nthonifheni a tshi humela ngei ha Tendani o wana a tshi khou amba nga luṅgo. Matsiko o vha o no rothisela thoro ngomu halwani ha Tendani. Tendani o nwa vhula halwa ho tonidiwaho a fara khofhe khulu. Musi a tshi phaphama o wana thundu ṅduni yo mela milenzhe. O mbo ḍi zwi ḍivha uri a hu na muṅwe nga nṅdani ha Nthonifheni. Tendani o vho ḍo pfaḷa a tshi khou amba e eṭhe a tshi ri ngoho vhasidzana vha ano maḍuvha a vho ngo luga, ha ḍi tou vha uri munwe a u koni u ḍisumba.

- 5.1 Topolani liṭaluli la vhukuma lo shumiswaho afha ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfaḷaho. (2)
- 5.2 Hu na likateli lo shumiswaho mafhungoni e na vhalala, inwi li topoleni ni nee na thalutshedzo yaḷo. (2)

- 5.3   Liiti **vhuya** li a kona u shuma sa liiti litikedzi, li shumiseni fhungoni li pfalaho u sumbedza izwo. (1)
- 5.4   Isani fhungo lo swifhadzwaho kha luambo lwa u vhiga. (1)
- 5.5   Hu na fhungo li songo peletwaho nga ndila yone, inwi li topoleni ni li nwale nga ndila yo teaho. (2)
- 5.6   Topolani he Tendani a sumbedza u sedza zwithu nga ito lithihi. Ni tikedze phindulo yanu. (2)
- [10]**

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70